

הרומן הראשון של נתן שחם

מאת דוד ארו

הספר השלישי שברצוני לדון בו במסגרת מאמר זה הוא ספרו של נתן שחם „אבן על פי הבאר“.

נתן שחם הוא אחד מהתיקני הפרוזה הצעירה שלנו וספרו חדש מהווה לא רק שלב חדש ויותר גבוה ביצירתו הוא, אלא הוא גם הישג חשוב לתנועה הספרותית כולה. ג' שחם באחד מספוריו המושלמים מבחינה פורמאלית, „שבעה מהם“, נתן את הביטוי הקיצוני למגמה ה„בשר ודמית“ ללא מוצא, של הפרוזה הצעירה, ואפשר לומר שב„אבן על פי הבאר“ הוא מצא את דרך המוצא השלם ביותר מסבך זה: האדם עם כל היותו בשר ודם — מגלה בספר זה את יכו לתו לגבור על חולשותיו ולהגשים את חונו האישי וההיסטורי. „אבן על פי הבאר“ הוא הרומן הראשון של נתן שחם ובדומה ליצירותיו האחרונות של משה שמיר פונה הוא אל העבר, אלא שזהו העבר הקרוב. עובדה זאת מקנה לסופר אפשרויות שלא היו בידי שמיר. אודה ולא אכחיש: „מלך בשר ודם“ עולה מבחינה אמנותית על „אבן על פי הבאר“. אך זיקת ספרו של משה שמיר אל בעיותינו האקטוראליות חלשה יותר בגלל רחוקו בזמן: מלבד השאלה הפוליטית-מוסרית לא יכול „מלך בשר ודם“ לטפל בבעיית חיים המענינות אותנו (ובמידה שבכל זאת יש רמזים לכך — לא התרחק שמיר בהרבה מאופן ראייתו בספריו הראשונים). בחירת העליה השלישית כנושא נתנה לשחם אפשרות לעצב מציאות מוגמרת שאפשר לראותה כבר כשלימות — ויחד עם זה להציג כמעט את כל הבעיות שהציגם בסיפורי „האקטואליים“ — בצורה בשלה ומגורשת יותר, בהשחתו את הספר אל „חינוך הרגש“ מאת פלובר הגדיר א. ב. יפה את הרומאן כרומאן התיפתחותו של אליהו חייסמן, בנו של רופא הנפש היהודי בחינה העולה ארצה ומשתלב בחיים החלוציים. אך אין זו האמת כולה. כל ספר חשוב — יש לו אספקטים שונים. מה טיבו של ספר כגון „בנתיב היסורים“ של אלכסי טולסטוי? רומאן האינטליגנציה הרוסית בסערות המהפכה ומלחמת האזרחים? או שמא רומאן המאורעות ההיסטוריים האלה עצמם? דומני, שאין צורך להציג שאלה מעין זו. וכך אפשר לצרף להגדרתו של יפה לדחות עוד שתי הגדרות נוספות: „אבן על פי הבאר“ הוא רומאן העליה השלישית על כל צדדיה וביחוד „רומאן התחלותיו של „השומר הצעיר“ בארץ (המופיע בשם „המפלס“, כשם ש„אחדות העבודה“ הופכת ל„אחדות הפועלים“, „הפועל הצעיר“ ל„הפועל העברי“, „גדוד העבודה“ ל„לגיון הפועלים“ וכו'). נתן שחם כתב את ההיסטוריה האנושית של העליה השלישית כחניכה הנאמן של תנועת „השומר הצעיר“ — וכפטריוט גדול של תנועת הפועלים העברית בכללה. והוא נאמן לדברי מאיר יצרי שקבע פעם כי בית היוצר של תנועת הפועלים הארץ-ישראלית היא העליה השלישית — ולא העליה השניה עם סימני השאלה הרבים שלה. את „בית היוצר“ הזה מתאר לפנינו נתן שחם. הוא מראה את העבודה בפרדסי פתח-תקוה, את מושבות הגליל (שאת דמות אכריו הוא מעצב בצורה עסיסית ומשכנעת ביותר), את הגנת איזור תל-חי (וטוב עשה שלא תיאר את הגנת תל-חי עצמה, עליה יש לנו תעודות ידועות לכל), אך הוא מגולל לפנינו גם תמונה על החיים בערים, בתלאיבי המתפתחת ובירושלים, את מנהיגי הפועלים ואת הציונות האזרחית ההולכת בדרכי שתג' לגות ומביימת תהלוכות בנוסח הגויים, את הבורגנות והאינטליגנציה הסנובית, את „שמאל העברי“ שנציגו גואמים גאומים „אנטי-ציוניים ו„מהפכניים“ — מסעדותיה של יפו וכגולת-הכותרת: את ועידות פועלי ארץ-ישראל בפתח תקוה ובחיפה. עמדתו כבר על האקטוראליות שבבעיות הספר ובמרכזן: הסתגלותו של בן המעמד הבינוני לחיי עבודה גופנית והשתלבותו בהגנת הישוב תוך כדי התגברות על פחד טבעי. שתי בעיות עיקריות אלה — וגם אחרות — מוצאות את פתרונן בספר. וחשוב הדבר שהפותר אותן לגבי עצמו — אליהו חייסמאן — איננו גמנה עם „הגבורים“ מטבע-ברייתם. ישנן

גם דמיונות של גבורים בספר — מאחורי הקלעים דמותו נאדרת-הכח של יוסף טרומפלדור וכאחת הדמויות החשובות בעלילה — גרישה העשוי ללא חה. אך גרישה והדומים לו אינם עיקר. הם אינם אלא „נקודת משיכה“ לגבי אליהו, מעין אידיאל שלו. נתן שחם הולך בעקבות ההומניזם של טולסטוי (סייד ביזוכוב ב„מלחמה ושלום“!) בבוחרו כדמות ראשית — באדם רגיל, אשר בגבורתו שבהתגברות מראה את הדרך גם לקורא. היה זה מענין להשחת את הדמות הראשית בספרו של נתן שחם על העליה השלישית — את אליהו — עם „הגבור“ הראשי בתמול שלשום“, רומאן העליה השניה, מאת שׂי עגנון. יצחק קומר, גבורו של עגנון, דומה בשאיפותיו ובפשטותו לאליהו, אך הוא נכשל בהן ומשתלב, לבסוף, באוירה הגלותית של מאה שערים ואובד שם. אולי יש בכך נאמנות ספרותית-נאמנות לגורל רבים מבני העליה השניה שהתרסקו אל סלע המציאות, ובודאי יש כאן תוצאה מהשקפתו הכללית של אביו הרותני, שבכל חזירתו הנפלאה אל גבכי נפש האדם ולבטיו — אינו רואה מוצא להם ואיננו מאמין בכוחו לעצב את גורלו אפילו כמעט. גם אליהו וייסמן איננו „קיסר“ של החיים. גם הוא אינו יכול לומר: „באתי, ראיתי, ניצחתי“, וצחוננו על עצמו ועל קשיי הסביבה בא לו בקשיים ובאיטיות רבה — אך הוא בא, ואולם לא כל הגבורים בספרו של שחם מנצחים את החיים — יש והם נכשלים, יש ונצחונם בא להם בעקיפין, בדרך פשרה. וכאן מעצב הסופר את הטראגיות המתלווה אל החיים בצורה משכנעת, משכנעת הרבה יותר מאשר בנובלות ובמחזות שלו. וזה אולי ההישג החשוב ביותר שהשיג בספרו החדש.

נתן שחם, מחבר „שבעה מהם“ התחיל כסופר-אמן הכופר, בעצם, ברוב הדברים המהחיים את אמונת היסוד של חיינו. הוא ניסה לתקן את הדבר הזה בכמה יצירות בהן הטיף לאמתות רעיוניות באורח מופשט וסכימטי למדי (עבודה שחורה, „בחדר“ וכו'). רק „אבן על פי הבאר“ הוא מצא את הסיגולה האמנותית בין רעיון וחיים, בין התקדמות האדם והטראגיות שבי חיים. אחת הבעיות הטראגיות בספר היא בעית האדם החלוש. אחת הדמויות, שעל גורלה נודע לנו בעקיפין, מפי גיטל הטבחית הסובכה והמטיבה ממטבח

נתן שחם, מחבר „שבעה מהם“ התחיל כסופר-אמן הכופר, בעצם, ברוב הדברים המהחיים את אמונת היסוד של חיינו. הוא ניסה לתקן את הדבר הזה בכמה יצירות בהן הטיף לאמתות רעיוניות באורח מופשט וסכימטי למדי (עבודה שחורה, „בחדר“ וכו'). רק „אבן על פי הבאר“ הוא מצא את הסיגולה האמנותית בין רעיון וחיים, בין התקדמות האדם והטראגיות שבי חיים. אחת הבעיות הטראגיות בספר היא בעית האדם החלוש. אחת הדמויות, שעל גורלה נודע לנו בעקיפין, מפי גיטל הטבחית הסובכה והמטיבה ממטבח

אפריים גרושביץ עצמו, אף הוא איננו יכול להגשים את מטרת חיו הנכספת: להיות כאותם חברים בבית הספר שלו שהלכו לקבוצה להיות לעובדי אדמה, תחבולות הערמה של אמו מונעות אותו מכך. וכל ימי חיו הוא חש עצמו נחות דרגה לגבי חבריו הפועלים. אך הודות לכשרונו ולמסירותו הוא נהפך למנהיג פועלים מן הדגולים. תמר שרפשטיין, בתו של אחד מנציגייה התקיפים של הבורגנות הישראלית הצעירה, היא נערה מפונקת טיפוסית. בכך היא דומה קצת לאדית של נעמי פרנקל. גם נתן שחם ניסה לעצב דמות של בת עשירים מפונקת (המשך בעמ' 2)

הרומן הראשון של נתן שחם

(סוף מעמוד 1)

במערכון שלו „עבודה שחורה“, ולא חרג ממסגרת של שיגרה. אך תמר מצוירת בחיוניות רבה, ביחסיה עם חברות ועם בחורים, בידידותה עם אותו צייר איש-הבוהמה המוזר שתי „חיי אמן“, כביכול, מבלי ליצור מאומה — תמר היתה רוצה, בעצם, ללכת אל בין החלוצים, אלא שאין כוחה עומד לה, היא יודעת שלא תחזיק מעמד בהעדר נוחות כלשהי. והיא מוצאת פתרון פשרה לדרך חייה הנישואים עם אפרים הנותנים לה גם נוחות-מה וגם את ההרגשה שהיא שותפה למפעל המוקם בארץ.

ברשימה על ספרו של שחם ב„הש-בוע בקבוץ הארצי“ קובל זאב בלוך על מיעוט מקומה של האידיאולוגיה ביצירה. ואילו קוראים רבים — טוענים את ההיפך. אין זה מתפקידו של סופר לפלוש אל תחומי של ההיסטוריון הפוליטי, החשוב כשלעצמו עד מאד. אך אי אפשר להתעלם מן המאבקים הרעיוניים שיש להם תפקיד רב-ערך בחיינו — ובעיקר בחיי העלייה השלישית. ביכולת רבה מעצב הסופר את הבדלי המנטאליות וקו המחשבה בין גרושביץ ושינפלו, אך גם את ההבדלים שבגישה בין חברי כל אחת מן המפלגות בינם לבין עצמם. הוא מראה לנו את המאבק בין תנועת הפועלים והציונות האזרחית בשטח הבטחון המוסקר על ידי האחרונה בידי המשטרה המנדטורית הבוגדנית. מלבד המאבק הרעיוני ה„צרוף“ אנו רואים גם מאבק הנובע מעובדות ארגוניות (רוב-מעוט). בדרך כלל מאיר נתן שחם את מנהיגי הפועלים מהזרמים השונים באור חיובי — אם כי אינו מסתיר את החולשה שבגישותיהם השונות. אהבתו הרבה ביותר נתונה לאפרים (בין היתר על שהוא מנהיגה של מפלגה המתנגדת מתחילת דרכה למרכיזים, מתיחס ביתר כבוד למייסד הסוציאליזם המדעי מאשר המארכיסטים לשעבר של ה„אחדות“). יפות מאד הן דמויותיהם של הנערים והנערות מקבוצת „המפלס“ הבאים להגשים בכבישי הארץ את חלומם על אדם חדש ויהודי חדש. אולם גם כלפיהם — אנשי תנועתו של נתן שחם — מתיחס הוא בשמץ של בקורת. לא במקרה הוצא אליהו וייסמאן, הגבור הראשי של הספר, מן התנועה, הלך בדרך עצמאית ושימש בסופו-של-דבר מדריך לחבריו. בתארו את ישיבת המשתתפים ברשימת „הפועלים החדשים“ לועידת פועלי ארץ-ישראל באחד מישובי „לגיון הפועלים“ מביא הסופר לפנינו את דברי החיכוך של הזרמים השונים, את התרגשות הלוחמים — בצדק! — על דעתם ויחד עם זאת אנו רואים את ההורה הסואנת המסמלת את אחדות הגורל של פועלי ארץ-ישראל על-אף הניגודים הרעיוניים ההכרחיים.

את אחד ההישגים החשובים של נתן שחם ב„אבן על פי הבאר“ יש לראות בצד הפורמאלי של היצירה. בדברנו על ספרה של נעמי פרנקל עמדנו על הסכימה הספרותית הלקוחה משלוחותיו המאוחרים של הריאליזם של המאה הקודמת. אפשר לכתוב עוד כיום בנוסח זה — אך נדמה לי שאין עוד להתעלם מאמצעי בטוי אחרים שהביאה לעולם המאה שלנו, על-אף היותם קשורים לא פעם בשיטות ספרותיות שאין לקבלן בשלמות. בדברי על „חילי עופרת“ ציינתי את ה„בלתי אמצעיות“ של הפרוזה המודרנית המקרבת את הסיפור לדרמה. אחד מגילויי ה„בלתי אמצעיות“ הזאת הנהו „זרם התודעה“ — המסירה של מהלך המחשבה של הגיבור כמו שהוא על ההיגיון, אך גם על שטף האסוציאציות והחלקים המקוטעים שבו. כשזרם התודעה הולך לעקרון שבקומפוזיציה שוקע הסיפור בסוביקטיביות, מאבד את קשרו אל ההתרחשויות האוביקטיביות ואיננו נתון עוד לארגון החומר שבו אלא בצורה מלאכותית. (לפי קשרים סמליים ומדעיים, כביכול). גם נתן שחם לא נמלט בספוריו הקצרים מסכנת הדביקות היתירה בנקודת המבט של גיבוריו, גם אצלו היתה קיימת סמליות מדומה והוא ניסה אז לפתור את הבעיה הזאת (כמו את הבעיה הרעיונית) באמצעות ההפשטה. ב„אבן על פי הבאר“ מנסה שחם להגיע למזיגה בין אמצעי הבלוי המודרניים לבין תאור המציאות האוביקטיבית בדרכים אמנותיות. הקומפוזיציה של הספר היא זו של הרומאן המסורתי: שלוב „קונטרפונקטי“ של עלילות-של-מש. ואולם בחלק הגדול

של הפרטים נאמן הוא לשפה המזורזת, אנו עוקבים אחרי מחשבותיהם והרהוריהם של הגבורים הראשיים כמו שהם (במיוחד של אליהו, גרושביץ ושינפלו) חשים את ההבדל שבאישיותם מתוך ההרהורים הללו. אנו קוראים את אשר כל אחד מהגבורים חושב על עצמו — ועל אחרים — ומה שהאחרים חושבים עליו. (דבר המעניין ביותר ביחסים בין-מפלגתיים). אין הסופר מדבר במישרין מתוך גרונו של גבור ריו אפילו פעם אחת. את עמדתו הוא אנו יכולים לזהות רק על ידי ניתוח מדויק של המתרחש. ואולם המזיגה אינה אורגנית לחלוטין והדבר בולט באי-אחידותה של הלשון. לשונו של שחם היתה עד כה — בהתאם לתפקידה, בשפה המודרנית-היוםמימית ואף קצת מרושלת מן ההכרח. כעת יש בפרקים רבים של הספר — בעיקר אלה המתארים תאור אוביקטיבי — שפה ספרותית מדוקדקת המזכירה במקצת את לשונו של עגנון. ואילו בפרקי ה„הרהורים“ שולש נוסח הדיבור היומיומי — אם כי נדמה לי שהפעם הוא מטופח יותר. דומני שאחד מתפקידי הפרוזה שלנו הוא להגיע למזיגה אורגנית של השיטה הספרותית וללשון אחידה, מעוצבת יפה, ולא רק ביצירות על העבר הרחוק של עמנו.